

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15235868>

O‘ZBEK TILIDAGI PARONIMLAR VA ULARNING XUSUSIYATLARI

M.A.Hamrayev

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,

O‘zbekiston Respublikasi, Toshkent shahri

m.a.hamrayev@gmail.com

Аннотация. Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi paronimlar, paronimiya hodisasining yuzaga kelish sabablari, omonimlar, omofonlar, omoformalar, variantdoshlikdan haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar. Paronimlar, unli tovushlar, undosh tovushlar, reduksiya, paronimik juftlik, omonimlar, omofonlar, omoformalar, variantdoshlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются паронимы в узбекском языке, причины возникновения явления паронимии, омонимы, омофоны, омоформы и варианты написания. рассматривается.

Ключевые слова. Паронимы, гласные, согласные, редукция, паронимические пары, омонимы, омофоны, омоформы, варианты когнаты.

Abstract. This article examines paronyms in the Uzbek language, the causes of the phenomenon of paronymy, homonyms, homophones, homoforms and variant spellings. considered.

Key words. Paronyms, vowels, consonants, reduction, paronymic pairs, homonyms, homophones, homoforms, variant cognates.

Kirish.

Tilimizda shakl va ma'no munosabatlariga ko'ra **paronimlar** guruhiga mansub birliklar ham mavjud. Paronimlar yunoncha **para** – yonidagi, **onuma** – nom degan ma'noni ifodalaydi. Boshqa shu kabi guruhlardan farq qilib, o'zaro talaffuzigina o'xshash kamida ikkita so'zdir. Masalan: *amir* – *amr*, *xalos* – *xolos*, *asir* – *asr* juftliklari bunga misol bo'la oladi. Shunisi borki, bu guruhga kiruvchi so'zlarning aniq chegarasini belgilash sal mushkulroq. Quyida shu muammoni hal qilishga urinib ko'ramiz.

Asosiy qism.

Avvalo, bu guruh so'zlardagi talaffuzdoshlikning yuzaga kelish sabablarini aniqlaymiz.

1.Paronimikning asosiy xususiyati shuki, ular talaffuz jihatdan o'xshash (yuz foiz emas) bo'ladi. Bunda quyidagi holalar kuzatiladi: a) **birinchi holat**: tarkibidagi undosh tovushlarning uchta xususiyatidan (hosil bo'lish o'rni, hosil bo'lish usuli, ovoz va shovqin ishtiroki) ikki jihatdan o'xshash bo'lib, bir jihatdan noo'xshash bo'ladi: **adib** (*badiiy asar yozadigan shaxs*) — **adip** (*to'n, xalat kabilarning chetiga tikiladigan ensiz mato – mag'iz*). Bu so'zlar tarkibidagi **p** va **b** tovushlarning har ikkalasi ham hosil bo'lish o'rniga ko'ra lab-lab tovushlaridir, hosil bo'lish usuli jihatdan ham bir xil, ya'ni sof portlovchi undoshlardir. Farqi: biri jarangli, ikkinchisi esa jarangsizdir, xolos. Bu undosh tovushlarga tegishli xususiyatlar. Bular natijasida paronimlik yuzaga kelgan.

b) **endi** unli tovushari jihatidan o'xshashlikni ko'rib chiqamiz: **Xalos** (ozod, erkin) – **xolos** (faqat, faqatgina) juftligi. Bu juftlikdagi so'zlar o'zaro **a** va **o** unlilari bilangina farq iladi, shundayam bu unlilar uchta xususiyatdan (tilning gorizontal holati, tilning vertikal holati, lablarning ishtiroki) bittasi o'xshash, ikki jihatdan noo'xshashdir: ikkala unli ham quyi keng unli. Farqlari: **a** old qator, **o** orqa qator unli; **a** unlisi lablanmagan, **o** esa lablangan unli hisoblanadi. Natijada bunda ham paronimlik yuzaga kelgan.

b) **paronimik** juftlikdagi bitta so'zga ikkita undosh orasiga talaffuzda unli orttiriladi va natijada paronimlik yuzaga keladi. **Azim** (g'oyat katta, ulkan) – **azm** (qat'iy qaror) juftligida shunday

hodisa yuz beradi. Bunda ikkinchi soʻzda **i** unlisi orttiriladi. Natijada bunda ham paronimlik yuzaga kelgan.

d) **diplomat** (davlatlar bilan aloqa qilib turuvchi hukumat vakili)— **diplomant** (diplom ishini bajarayotgan talaba). Koʻrinyaptiki, ikkinchi soʻzdagi **n** tovushi talaffuzda deyarli eshitilmaydi. Natijada, paronimlik yuzaga keladi.

Paronimlarni **yondosh** hodisalardan farqlash lozim. Bular quyidagilardir.

1. Omofonlar talaffuzi bir xil, fonemalar miqdori teng, yozilishi va maʼnosi har xil boʻlgan leksemalardir: *toʻn(kiyim) – ton (tovush toni)*. Paronimlarda esa talaffuzi bir-biriga yaqin boʻladi, fonemalar miqdori teng boʻlmasligi mumkin: **Ilk** (avvalgi) - **Ilk** (suyak ichidagi yogʻsimon modda)

2. Variantdoshlik. Bu hodisa bir leksemaning turlicha koʻrinishidir: *gado – gadoy, doʻppi – toʻppi*¹. Paronimlar esa faqat talaffuzigina oʻxshash, yaqin leksemalardir.

3. Omonimlar talaffuzi ham bir xil, yozilishi ham bir xil, lekin maʼnolari har xil leksemalardir: *bogʻ (daraxtzor) - bogʻ (bir bogʻ oʻt)*

4. Omoformalar talaffuzi, yozilishi va ayrim grammatik shakllari jihatidan bir xil, lekin maʼnolari va soʻz turkumi har xil leksemalardir: *teri (ot: peshona teri, 3-shaxs, birlik egalik shaklida) – teri (ot: odam va hayvon tanasining tashqi qoplami, tana aʼzolarini tashqi taʼsirlardan himoya qiluvchi va turli fiziologik vazifalarni bajaradigan posti)*.

5. Dubletlar mazmunan bir tushunchani ifodalovchi, kelib chiqish nuqtai nazaridan umumiylikka ega boʻlgan va koʻpincha tilga turli davrda kirib kelgan oʻzlashtirma soʻzlar hisobiga vujudga keladigan ikki yoki undan ortiq soʻzlardir. Masalan: *shuvoq — suvoq, supurgi — shupurgi*.²

6. “Omograflar — yozilishi bir xil, talaffuzi har xil boʻlgan leksemalar: *soya* («quyosh nuri tushmaydigan salqin joy») — *soya* («dukkakli oʻsimlikning bir turi va uning doni»), *rom* (oyna oʻrnatilmagan deraza) — *rom* (spirtli ichimlikning bir turi) kabi»³. Demak, bular faqat yozilishigina bir xil, ammo talaffuzi va maʼnosi har xil boʻlgan leksemelardir.

¹ Jamolxonov H.. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent, “Talqin” nashriyoti, 2005-yil.183-bet.

² Jamolxonov H.. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent, “Talqin” nashriyoti, 2005-yil.180-bet

³ Maʼrufov A. Paronimlar lugʻati (talaffuzi yaqin soʻzlar). «Oʻqituvchi» nashriyoti, Toshkent - 1974. 3-bet

Shuni ham aytish lozimki, paronimlikning yuzaga kelishida soʻzning ijtimoiy tomoniga ham eʼtiborni qaratish kerak, yaʼni paronimik juftlikdagi qaysi bir komponent faolroqligi ham hisobga olinishi kerak. Masalan, adresant – **adresat**, **diplomat** – diplomant, abroʻ - **obroʻ**, **alam** – aʼlam, arkon – **arqon**, **asr** – asir, **ahil** – ahl, **bayon** – boyon, **borlik** – borliq, vaqf – **voqif**, **gal** – gall, ganj – **ganch**, **dakki** – daqqi, **daha** – daho kabi bir qancha juftliklardagi qaysi component faolroq boʻlsa, til egasi shu soʻzni asos qilib oladi (faolroqlari ajratib berildi) va u paronimlikka asos boʻlib hisoblanadi.

Xulosa.

Xulosa oʻrnida shuni aytish lozimki, paronimik juftliklarni fonetik tahlil qilish jarayonida paronimlikning yuzaga kelish sabablarini ilmiy jihatdan isbotlash mumkin ekan. Shuningdek, paronimiya hodisasini omonimiya, variantdoshlik, omofoniya va omoforma, omograf kabi yondosh hodisalardan farqlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy oʻzbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006. –464 b.
2. Maʼrufov A. Paronimlar lugʻati (*talaffuzi yaqin soʻzlar*). «Oʻqituvchi» nashriyoti, Toshkent – 1974.
3. Jamolxonov H.. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent, “Talqin” nashriyoti, 2005-yil.
4. M.Hamrayev, D.Shodmonqulova, N.Doʻsanov. Ona tili vabolalar adabiyoti (1-qism: Ona tili) darslik) “Grandkondoprint”, Toshkent, 2023-yil.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. –Т., 2008, 4-jild.